

Földes Anna

PORTRÉ ÉS POLÉMIA

A vitakészség hiánya is áramtalaníthatja a beszélgetést

Amikor megkaptam a felkérést erre az előadásra, úgy gondoltam, könnyű dolgom lesz. Hiszen életemben elég sok interjút, sőt interjú-kötetet is elkövettem ahhoz, hogy megtapasztaljam a műfaj lehetőségeit és buktatóit. Ma már nyugodtan bevallhatom, hogy pályám során mindenkor legkedvesebb műfajomnak vélttem, és részben ez adta a bátorságot ahhoz, hogy kézikönyvet is merjek írni az interjúról. /Az interjú, Press Publica, Változó Világ sorozat, 28. kötet./ Csak amikor az egri interjú-konferenciára témát, címet kellett választani, akkor jöttem zavarba.

Hiszen, amit tudtam, rég elmondtam már az „egyenlőtlen párbeszédéről”, a beszélgetőpartner megválasztásáról és kérdés művészetéről is. Meg is kaptam érte a magamét, amikor Vitray Tamás televíziós tapasztalatai alapján megkérdőjelezte az én ars poeticámat, mondván, a *kérdés művészete* csak egyik fele az interjúkészítés mesterségének. Legalább olyan lényeges az interjúkészítés és tanítás során a *reagálás művészete*. Ebben az illusztris társaságban nem érdemes receptet adni a riportereknek a felkészülésre, sem kategorizálni az interjú lehetséges válfajait. Legszívesebben azt a kérdést tenném fel, ami Madeleine Chapsaltól, az irodalmi interjú francia királynőjétől származik, hogy „vajon Balzac beleegyezne-e abba, hogy Balzacról kérdezzék?” /Bevezető az Interjú! Nagy írók műhelyében című kötethez, Európa, Modern Könyvtár, 92.sz./ vagy tiltakozna, mint Graham Greene, aki úgy vélte, ne tegyenek fel neki kérdéseket, inkább olvassák a műveit. /l. uo. / Vagy dühöngene, mint Karinthy, aki szerint az interjú a leghamisabb műfaj, kényszerű mosolyt rögzítő állókép, amiben nyoma sincs az élet színeinek, a mozgásnak., fototechnikai csalás. Abból, hogy egy kihallgatott beszélgetés, vita is színesebb és elevenebb, arra a következtetésre jut, hogy az interjú akkor jó, ha nem kéri, hanem lopják. (Brassói Lapok. 1930. aug. 22.)

Hazai viszonyaink között, tekintetünket riportalanyaink személyiségi jogaira szegezve azonban nem tudok tanár számára hálátlanabb feladatot annál, mint-hogy interjút lopni tanítsuk a hallgatókat! Ez ma már csak azért is felesleges vállalkozás lenne, mert a mi interjúalanyaink többségükben örömmel, készséggel fogadják az újságírók jelentkezését. A nyilvánosság a többség számára inkább reklám, mint merénylet. Umberto Eco szerint „meginterjúvolni valakit, azt jelenti, hogy felkínáljuk neki saját fórumunkat és elmondatjuk vele, amit akar.

Gondoljanak csak arra, mi történik, amikor egy szerzőnek könyve jelenik meg. Az olvasó ítéletet és eligazítást várt a sajtótól és bízik valamelyik ismert kritikus véleményében vagy a lap komolyságában... De mi is a szerzővel készült interjú tulajdonképpen? Óhatatlanul önreklám. Kevés a valószínűsége annak, hogy egy alkotó azt állítsa magáról, hogy fércművet írt.” (Öt írás az erkölcsről, Európa Kiadó)

Az egymásnak ellenmondó reakciók szembesítése segít abban, hogy megpróbáljuk az interjú műfaj lehetséges változatait rendszerbe foglalva, eldönteni, vajon mi az interjú készítő és az interjúalany jellemző viszonya, mi az interjú funkciója a lap, az olvasó és – ezúttal kivételesen – az interjú alany szempontjából. Tehát – *reklám vagy merénylet?*

Az interjú, mint átmeneti műfaj, az esetek nagyobb részében informatív. Az újságíró, amikor egy baleset lefolyásáról, kimeneteléről, a BKV új paraméter könyvéről, szakmai konferenciáról vagy a várható mezőgazdasági termésátlagokról érdeklődik, alkalmi és illetékességük alapján kiválasztott interjúalanyaitól „csak” hiteles tájékoztatást vár, nem vallomást. Más a kérdező feladata és partnerével szemben támasztott elvárása, ha portrét tervez. Ha azért ül le a választott íróval, színésszel, állatidomárral vagy hídőrrel, mert be kívánja mutatni a személyt, és annak tevékenységét lapja hasábjain. Ilyenkor a kérdező – előzetes felkészülése során szerzett ismeretei birtokában – arra törekszik, hogy minél teljesebben, minél sokrétűbben mutassa be azt, akivel beszélget. Umberto Eonak igaza van abban, hogy interjúkészítőként tudatosan fórumot nyújtunk az interjúalany művének, művészetének, közjogi vagy politikai véleményének. Portré-interjú persze nemcsak híres emberekről, közszereplőkről készülhet, hanem a hétköznapi élet statisztáiról is. Az öregek otthonának legidősebb lakójáról, a virágáros néniről és /a halálbüntetés eltörlése előtt / egy ítéletvégrehajtóról is. /A példákkal Kosztolányi Alakok sorozatára vagy Bálint György mesteri beszélgetésére utalok./ Csakhogy az interjú alany kiválasztása még ilyenkor sem egészen véletlenszerű. Azt szokták mondani, hogy az utca emberei sem egyformák, és nem létezik „átlagember”, az újságíró kíváncsiságán, tehetségén múlik, hogy megtalálja partnerében azt, ami érdekes. Bálint György a maga ítéletvégrehajtójában a meghökkentő szakmai öntudatot, az attitűd és mesterség meghökkentő disszonanciáját.

A kérdező lehet a modellje iránt elfogult, gyanakvó, rajongó vagy bizalmatlan, legfőbb törekvése mégis az, hogy olyannak mutassa meg, amilyen az a valóságban. Az objektív képhez egyformán szükség van a kérdező kíváncsiságára és a válaszadó együttműködési készségére. Hogy vállalja az elé tartott tükröt, és őszintén el akarja mondani, amit lát, sejt, gondol vagy tud.

De nem kell újságírói gyakorlat, elég a fogyasztó – olvasó, néző – tapasztalata ahhoz, hogy regisztráljuk: az elmondottak nem minden riporterri találkozásra jellemzők. Majdnem olyan gyakran előfordul, hogy a kérdező olyan dolgokra kíváncsi, amikről interjú alanya nem óhajt beszélni. Olyan ügyekről, gondokról,

viszonyokról érdeklődik, amikről partnere nem szívesen beszél, amiket legszívesebben eltitkolna. Tehát megtagadja az interjút, vagy kisiklik a kérdések elől, netalán olyan választ ad, amelyről a kérdező, esetenként a tévénező is tudja, hogy nem felel meg a valóságnak. A kérdés-felelet játék itt párbajra vált, megkevlhetetlenné válik az ellentmondás, a *polémia*.

És ezzel elérkeztünk kérdésfeltevésünk lényegéhez: van-e helye, létjogosultsága az interjú műfajban a vitának? Sőt, továbbmenve még azt is megkérdezhajjuk, hogy vajon *külön műfaj-e* az interjún belül a polemikus párbeszéd? Létezik-e – és milyen keretek között – párbaj interjú?

Kapásból minden szakmabeli vágja rá a választ. Hogyne létezne, itt van például Oriana Fallaci...És való igaz, az interjú olasz mestere elsősorban a világpolitika főszereplőivel, köztük miniszterekkel, diktátorokkal, hadvezérekkel vívott csatái révén híresült el a világsajtó hasábjain. Fallaci *Beszélgetés a történelemmel* című, magyarul sajnos ki nem adott kötetében nemcsak politikai felkészültségét, elkötelezettségét bizonyítja, hanem vitamódszerének hatékonyságát is. Lényegre törően kérdez, olymódon, hogy a válaszokból kiderüljön az, amit ő maga az illető politikus megítélése szempontjából jellemzőnek és fontosnak tart. Szembesíti a kérdésére kapott választ a kérdezt korábbi nyilatkozataival, de ugyanakkor, nem tartózkodik a válaszok kommentálásától sem. Fallacinak ezek a sokórák, indulatoktól és érzelmektől nem mentes, intellektuális kalandjai az interjú hősén kívül az interjú készítőjét is jellemezték: rámenős volt, kíméletlen, ha szükségét érezte agresszív is, de tagadta, hogy csapdát állító vadászként cserkészte volna be interjú alanyait. Kérdései és ellenvetései mögött hihetetlen gazdag ismeretanyag érződött, és a riporter mindig, pontosan megérezte azt is, hogy a beszélgetés melyik fordulatanál kell elhallgatni, vagy éppen saját aduit – érveit és információit – bevetni. Korlátlan publikációs lehetősége, tekintélye is hozzájárult ahhoz, hogy a felvett anyagot teljes terjedelemben, csorbítás és torzítás nélkül közölhette. Hetvenöt éves születésnapja alkalmával babérkoszorúnak is érezhette, hogy a sajtóban /Walesára, Fellinire hivatkozva / „szörnyű perszónának”, „kellemetlen kis dögnék” nevezték. Erre, állítólag részben modorával szolgált rá, hogy a diktátort diktátornak, a fasisztát fasisztának nevezte, Khomeini ajatollahot gátlás nélkül provokálta, amikor a vita hevében letépte fejéről a „buta középkori rongyot”, a fekete turbánt, és a magnóját hozzávágta a Muhammad Ali bokszbajnokhoz, amikor az a beszélgetés során idétlenül viselkedett. Egyéni adottságai, bátorsága, tiszteletet parancsoló ellenálló múltja és egész életét meghatározó következetessége is hozzájárult ahhoz, hogy megtehetette, amit tett, megírhatta, amit megírandónak vélt.

Mindezekért nem könnyű és nem is teljesen igazságos követendő példaként rá hivatkozni. Sokszor, amikor a mikrofonállványra degradált hazai tévériporterek kínlódását látjuk, óvatosságát bíráljuk, nem vesszük tekintetbe, hogy Baló Györgynek, Kálmán Olgának – hogy csak a legjobbakat említsük – úgy kell kérdeznie, beszélgetnie, hogy interjú alanyuk ne pattanjon fel a karosszékből, ne

rohanjon ki felháborodva a stúdióból, ahogy azt egy alkalommal Pokorni megtette, vagy ne sértse saját – közszereplőként méltatlan – sértettségével a riportert, mint ahogy azt Tarlós István vagy Mikola István nem is egyszer kipróbálta. Kormánypárti politikusokkal is megesik, hogy egy élesebb riporteri kérdés hallatán váratlanul témát váltanak, és másról beszélnek, mint Bodóné, amikor a bor árát kérdik. Kevésbé dörzsölt kérdezőkre jellemző, hogy nem az egzisztenciális vagy politikai kényszerűség, hanem a vitakészség hiánya áramtalanítja a beszélgetéseket.

Friderikusz példája bizonyítja, hogy a polémia a mi társadalmi, politikai körülményeink között sem lehetetlen. Tanítható az a felkészültség, ami lehetővé teszi számára, hogy a vita hevében elővegye az inkriminált paragrafust, felolvasa a jogi kérdésekben is mértékadó példát. De még az ő műsorait nézve is felvetődik: tekintetbe veszik-e a szerkesztők a polemikus interjúk megkülönböztetett terjedelmi igényét. Azt, hogy a kérdezőnek mindenkor hagyni kell „kibeszélni” az alanyát, nem fojthatja belé a szót, miközben neki magának is végig kell menni az előre elhatározott logikai úton

Meg kell próbálni akkor is „kiugratni a nyulat a bokorból”, ha az informátor érdekből, vagy diszkrécióból megpróbálja elhallgatni a terítéken lévő ügy legkényesebb momentumait. A polemikus interjú nem kizárólag szellemi párbaj, hanem legalább olyan mértékben az elhallgatni kívánt tények felderítésének párbeszédes módszere. Krizsó Szilvia esti beszélgetéseiben félreérthetetlenül érződik a szándék, hogy ha vitába nem is száll magas beosztású partnereivel, legalább megpróbálja kivenni belőlük, azt is, amit nem akarnak elmondani. Tényekkel képes gyógyítani a partner amnéziáját. Tud hallgatni, mer kívánni. De ha ez nem elég, a direkt rákérdezésnél is hatásosabban keresi az eltítkolt igazságokat a jól megválasztott – és ennyiben provokatív – bejátszásokkal.

Még a legalaposabb, legizgalmasabb nyomtatott nagy-interjúknak is problémája, például a Mozgó Világban, hogy a riportert – aki általában olyanokkal készít interjút, akikkel lényegében egyetért – még ezen a platformon maradva sem mer, vagy tud, legalább részletkérdésekben vitatkozni. Minden szakmai elismerést megérdemelnek a HVG portré-interjúi azért, mert ha az alaposabb érvelésre nem jut idő, egy-egy ironikus megjegyzéssel jelzik a vitát.

Szakmai berkekben köztudott, helyenként élesen vitatott az érvényes szabálylá kövült gyakorlat, amely szerint a hazai interjúk polemikus vagy éppen párbaj jellegének szervezeti, jogi gátja, hogy nálunk a riportalanynak minden esetben joga van nemcsak a tényanyag ellenőrzésére, de saját nyilatkozatának utólagos korrekciójára, visszavonására. Kóczyán Péter szerint, „ha az interjúalanyok át- szabhatják a velük készült interjúkat, az a sajtószabadság csorbítása.” Elutasít minden tartalmi jellegű átírást, a jelzők gyengítését, a gondolatmenetek átértelmezését. Kiindulópontja, hogy „az interjú azt a pillanatot rögzíti, amikor az alany válaszol az újságíró kérdéseire.” Az alany szavait nem lehet meghamisítani, de visszaszívni sem. (Szabályok és szabászok, Népszabadság, 2004. nov. 22.)

A megjelenés előtt álló interjú utólagos korrekciója másutt, például Amerikában, ismeretlen gyakorlat. Nálunk viszont írott és íratlan szabály is. Amit, információim szerint, következetesen alkalmaznak a HVG-nél is. De érdekes módon ott, a tapasztalatok szerint, főként az öntelt, humortalan interjúalanyok rendszerint észre sem veszik, nem érzékelik a saját maguk barkácsolta csapdát, a leleplező mondatokat és stílusfordulatokat.

Lehet, hogy azért, mert nem olvasták Moldova György nem különösebben jelentős, de az interjúzás szempontjából nagyon is érdekes intelmeit a Lámpaláz című kötetben. Moldova bevallott célja ebben az írásban felkészíteni saját olvasóit – a sajtó és a televízió potenciális riportalanyait – a velük készített és készítenő interjúk veszélyére, az újságírók faggatódzására, a nekik szegezett kérdések ellen való hatásos védekezésre. Hogyan kell viselkednie annak, aki ellen a sajtócézárok kifürkészhetetlen akaratából éppen merényletet terveznek a jobbára felkészületlen, lusta hírvadászok vagy a képernyő kalózzai? Hogy kell öltözni a képernyőre, érvekkel és adatokkal, az elhallgatandó tények átgondolásával a beszélgetésre? Hogyan kell már az első percben megnyerni, lehangolni vagy meghódítani a beszélgető partnert? Milyen magatartás trükk és modor segít annak, aki a leleplezés veszélyét érezve, védekezni kényszerül a riporter célratörő, okos avagy felületességre és készületlenségre valló kérdései ellen?

Arról persze Moldova sem beszél, hogy mi a helyzet, ha a kérdések kivédhetetlenek. És most nem az eltitkolandó bűnökről, megsértett közérkölcsekről beszélek. Hanem például Vinkó József megannyi, a maga nemében remek, provokatív kérdéséről, amikor a tévé Stúdió című műsorában hosszú időn keresztül világsztárokat faggatott intim és mégis közérdekű, az életművel kapcsolatos problémákról. A már idős Marguerite Duras-t meg merte kérdezni arról, miért olyan fontos számára még mindig a szerelem? Lehet, hogy csak a test öregszik, a vágy nem? Belmondóval azon vitatkozott, hogy igazuk van-e azoknak, akik őt, az új hullám úttörő művészt árulónak tartják, amiért a *Kifulladásig*ot követő, későbbi kommersz filmjeiben fogyasztási cikké vált. Juliette Greco-t az őt körüllebegő pletykákkal szembesítette, Hundertwassertől megkérdezte, miért vállalkozott jelentős és neves művészként arra, hogy saját stílusában átépíti és kifesti a spittelauai szemétegetőt?

Az interjú műfajt is élénkítő polémiának persze megvannak a maga határai. Befejezésül hadd hivatkozzak egy saját, hajdani kudarcomra. Nemcsak én tartottam kitűnő ötletnek, a rádió „Láttuk, hallottuk” rovatának szerkesztői is érdeklődéssel várták, hogyan fogom megújítani a műsort azzal, hogy nem prelegált kritikákban, hanem a kötetek megjelenését, illetve a színházi premiert követő beszélgetésekben fogom megbírálni az arra érdemes produkciókat. Ez a szemtől-szembe előadott utólagos kritika érdekesebb és elevenebb lesz a hagyományosnál, ugyanakkor módot teremt az érintett alkotóknak a vitára is. Az első adás, amelyben egy általam sokra tartott poéta kötetét méltattam, és jelentéktlenebb kifogásokkal éltem a szelekciót és a kötet szerkezetét illetően, sikeresen lement,

de nem ébresztett izgalmat. A következő alkalommal a megbírált rendező lehen-gerlően utasította vissza jogosnak vélt ellenvetéseimet, és ezáltal kicsorbult a bírálat éle. Bebizonyosodott, hogy olyan esetekben, amikor a kritikus nyomatékosan el kívánja marasztalni a produkciót, nincs tere, lehetősége a három-négy perces nyilvános vitának. Kezdeményezésem hamvába holt, és azóta is azt látom, hogy a nálam bátrabb kritikusok is inkább csak tetszésüket öntik alkalmilag párbeszédese formába.

Ennek ellenére nem fegyverletételre bíztatnám az interjúkészítő kollégákat és hallgatókat. Az elmondottakkal csak érzékeltetni kívánom, hogy ha vannak is a bíráló, vitatkozó interjúknak értő mesterei és lelkes hívei – hazai viszonylatban például Mester Ákost említeném –, mindenkor mérlegelni kell: kivel, mikor, miről és hogyan lehet párbeszédese formában vitatkozni.